

ALL VERDENS

Historie

 SAGA
EGMONT

DE EROBRET VERDEN

ALL VERDENS

Historie

 SAGA
EGMONT

**DE EROBRET
VERDEN**

All Verdens Historie

De erobret verden

SAGA Egmont

De erobret verden

Copyright © 2019, 2020 All verdens historie and SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788726401615

1. e-book edition, 2020

Format: EPUB 2.0

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior written permission of the publisher, nor, be otherwise circulated in any form of binding or cover other than in which it is published and without a similar condition being imposed on the subsequent purchaser.

SAGA Egmont www.saga-books.com - a part of Egmont,
www.egmont.com

Modige menn erobret verden

Da journalisten Henry Morton Stanley i 1871 dro ut i det ukjente Afrika fra Zanzibar, så skjedde det standsmessig. Følget hans var på 200 bærere, og selv red han på en fullblodshest. Stanley var utsendt av New York Herald for å finne den forsvunne misjonæren Livingstone. Reisen ble snart et mareritt. Tsetsefluer tok livet av hesten, bærerne stakk av, og Stanley måtte slåss med innfødte. Europeernes - og senere amerikanernes - utforsking av kloden var et langt lerret å bleke og hadde høye kostnader. For 500 år siden kjente man i Europa bare til tre kontinenter: Europa, Asia og Afrika. Men på 1400-tallet ble Nord- og Sør-Amerika funnet, i 1606 ble Australia oppdaget, og så sent som i 1820 ble Antarktis plassert på kartet. Men det var fremdeles hvite flekker inne på kontinentene. Stanley fant Livingstone, men han stoppet ikke med det. Han fikk som mange andre og modige oppdagere lagt viktige brikker på plass på kartet.

1. Kurs mot det ukjente

De eldste oppdagerne er like gamle som mennesket selv. For rundt to millioner år siden forlot de første urmenneskene Afrika og spredte seg til Europa og Asia, og for bare 60 000 år siden begynte det moderne mennesket sin erobring av kloden. Men det vi i dag forbinder med oppdagerferder der det var nysgjerrighet, handel eller jakten på nytt land og rikdommer som lokket mennesker til å forlate hjem og familie sine for å sette kursen mot ukjente områder, startet for rundt 5000 år siden.

Mennesker har siden istiden vært på evig vandring. Våre forfedre var jegere og samlere og måtte konstant finne nye levesteder. Det krever store områder å leve av kjøtt, nøtter og røtter. Jordbrukere kan klare seg med mindre plass, og jordbruket gjorde det mulig å bygge opp siviliserte samfunn der folk kunne spesialisere seg. Noen ble smeder, andre var lovkyndige, og noen få var konger. Man ble derfor nødt til å begynne å handle med hverandre og betale for tjenester, og ironisk nok ble oppfinnelsen av jordbruket, som knyttet folk til et bestemt sted, begynnelsen på de første virkelige oppdagerferdene, som kanskje heller var en slags handelsreiser. Det fantes en etterspørsel etter fine og sjeldne ting fra fjerne områder.

EGYPTERNE HENTET GULL

For nesten 5000 år siden, rundt 2750 f.Kr., reiste egypteren Hanno ut for å utforske grensene i verden. Noe tyder likevel på at han kanskje bare var en tur ned gjennom Rødehavet, der han kjøpte med seg myrra hjem til faraos hoff.

Andre egyptiske ekspedisjoner dro til Punt, et land som kanskje har ligget på Afrikas Horn eller i Jemen. I Punt kunne man hente røkelse og gull, og landet var derfor i flere århundrer et mål for faraos utsendinger. Atter andre reiste opp langs Nilen til Sudan og kanskje lenger sørover, og oppdagerne tok med seg hjem eksotiske dyr, røkelse, ibenholt og elfenben – og i et enkelt tilfelle en stakkars pygmé. De egyptiske reisene omtales blant annet på relieffer i templer, f.eks. Hatshepsuts tempel i Deir al-Bahri, og spenner over 1500 år.

Nesten 1000 år senere, rundt 500 f.Kr., tok fønikerne over. Med Kartago som utgangspunkt bygde de opp en stor flåte, og skipene deres kunne tilbakelegge lange avstander over hav. De fór vidt omkring i Middelhavet, og i et enkelt tilfelle kom de kanskje så langt som til Guineabukta på kysten av Vest-Afrika. Fønikerer Hanno sjøfareren (ca. 480–430 f.Kr.) forteller i hvert fall at man et sted fanget "tre kvinner som nektet å følge de som hadde tatt dem til fange, og de bet og sparket. Så vi flådde dem og tok med skinnene deres tilbake til Kartago." De "behårede menneskene" var nok aper, sannsynligvis sjimpanser, og det er også mulig at det bare er en god skrøne.

Det mener man i hvert fall er tilfellet med den historien som Herodot forteller om fønikerens reise rundt Sør-Afrika, der de på vei mot vest hadde solen på høyre side, altså i nord. Sør for Afrika har man riktignok solen i nord, men det kunne de fleste lett regne ut uten å ha vært der selv, siden

man allerede den gangen utmerket visste at Jorden er rund, og at solvinkelen er avhengig av breddegraden.

KINA SENDTE FLÅTE TIL AFRIKA

Grekerne var også store sjøfarere som reiste helt til Helgoland og kanskje til og med til Norge. Men det var særlig som karttegnere og matematikere som kunne beregne himmellegemenes stillinger, at de skulle komme til å prege verdens oppdagerhistorie. Grekerne beregnet f.eks. nokså nøyaktig størrelsen på Jorden, og noen av kartene deres ble brukt helt opp i middelalderen og i renessansen.

Det var ikke bare vesterlendinger som reiste ut. I øst lå noen svært gamle riker, og derifra dro folk ut på årelange reiser i diplomatiets tjeneste. En kort periode var Kina til og med i ferd med å begynne en moderne form for oppdagerferder da man sendte enorme flåter vestover til Sri Lanka, India, Arabiahalvøya og til og med til Afrika. Det var på begynnelsen av 1400-tallet, like før portugisernes første ekspedisjoner den andre veien rundt Afrika. Men eventyret tok brått slutt, og Kina stengte seg for omverdenen.

Omtrent samtidig var de siste vikingene i ferd med å dø ut på Grønland. Vikingene hadde utviklet noen svært sjødyktige skipstyper, og reisene deres var både erobringstokt og en jakt på nye levesteder. Hvis man skal tro på sagaene, var selve følelsen av frihet med på å drive unge nordiske menn ut på de lange sjøreisene, som i øst førte dem langt inn i Russland og til den muslimske verden og i vest til Island, Grønland og Vinland – sannsynligvis nordenden av Newfoundland.

KINESERNE BRUKTE PAPIRPENGER

Siden oldtiden hadde muslimske handelsmenn drevet stort med handel med afrikanske stammer, og de tjente godt på handelen mellom Asia, særlig Kina og India, og Europa. De stod også for sjøfarten på Indiahavet lenge før de europeiske skipene våget seg til det. Først da det mongolske riket sikret karavanene mot lovløse bander på Silkeveien, ble det mulig for europeere å reise østover. Noen av de første var munkene utsendt av paven og av europeiske konger, en slags diplomater på hellig oppdrag. Men snart fulgte også kjøpmenn på jakt etter en god handel. I 1271 dro tenåringen Marco Polo ut på en reise som skulle vare i 24 år. Målet hans var hoffet til Kinas mongolske hersker, Kublai-khan, og han reiste sammen med faren og onkelen, som begge var handelsmenn og tidligere hadde reist i Østen.

Marco Polo og hans medreisende kom på tross av problemer med røvere og annet fram til hoffet i Beijing over land, mens en stor del av hjemreisen foregikk til sjøs. Marco Polo hadde øynene med seg, og han kunne senere fortelle om dyr med bare et horn, som var for stygge til å kunne være enhjørninger (det var sikkert neshorn), og drager som kunne sluke et menneske i en munnfull (krokodiller). Ved Kaspiahavet så han små sjøer av en seig, svart væske som brant døgnet rundt, og han så hvordan man kan få fyr på svarte steiner på en tid da man ennå ikke brukte kull i Europa.

Marco Polo dikterte en lang beretning om reisen til en medfange da han satt fanget som gissel i Genova i 1298–99, fire år etter at han hadde kommet hjem. Hans beskrivelser av livet ved khanens hoff forteller om en sterk leder som lett kunne samle en hær på 360 000 mann til sin personlige garde, og om et avansert samfunn der man f.eks. brukte penger av papir. Det var helt uhørt i Europa, der man bare stolte på verdien av edle metaller. Og på hjemreisen kunne

Marco Polo glede seg over Indias spenstige ungmøer, som han fikk røre mot betaling.

JAPAN NEVNES FØRSTE GANG

Det er likevel mange aspekter ved livet i Kina som Marco Polo ikke omtaler, f.eks. spisepinner og te, og det finnes derfor forskere som mener at Marco Polo aldri var i Kina, men i stedet gjenforteller skrøner fra andre reisende. Et faktum er det likevel at man for første gang i Europa hører om øyriket Japan fra Marco Polos beretning. Selv sa han: "Jeg fortalte bare halvparten av alt det jeg så, for ingen ville tro meg."

Marco Polos reise er vanskelig å overgå, men i 1325 dro en ung mann på 21 år ut på det som nok må kalles reisen over alle reiser. Muslimen Muhammad Ibn Battuta var født i byen Tanger i Marokko. 21 år gammel dro han ut på den hellige reisen til Medina og Mekka, som det er enhver muslims plikt å gjennomføre minst en gang i livet. Battuta fullførte sin hajj hele fire ganger, og på de fire reisene tilbakela han i alt ca. 120 000 kilometer i løpet av 24 år.

Han så perlefiskere ved Tanzania og brennende oljepøler ved Kaspiahavet som Marco Polo 50 år tidligere, og han jobbet for en gal sultan i Delhi. En tid fungerte han som dommer på Maldivene, der hans strenge straffer ikke passet de mer tilbakelente øyboerne, før han reiste til Vietnam og Kina, der han ikke følte seg hjemme blant folk som spiste hunder og griser.

Ibn Battutas beskrivelser gir et sjeldent innblikk i den muslimske verden på 1300-tallet, og mens han skrev, tok han seg tid til å ta en avstikker til Spania i nord og gjennom Sahara til Timbuktu.

NYE SEILRUTER VAR HEMMELIGE

Ekspedisjoner over land er som regel langt mindre kostbare enn sjøreiser. Karakteristisk nok var både Ibn Battuta og Marco Polo først og fremst drevet av sin egen nysgjerrighet, og de trengte derfor ikke velstående sponsorer. Ca. 50 år etter Battutas død i 1368 eller 1369 ble alt forandret. De toneangivende landene i Europa utkjempet blodige kriger om retten til handel og nye handelsveier, og det ble nærmest umulig å reise uten tillatelse og beskyttelse. Spillet mellom handlende og makthavere skjedde etter innviklede og ofte helt tilfeldige regler.

Skulle man ut å reise langt, måtte man ha mye penger og støtte fra mektige menn. Oppdagerferder ble i stedet nærmest en profesjon, ofte utført av kapteiner og sjøfolk støttet av rike makthavere, i begynnelsen særlig i Spania og Portugal, som betalte utrustningen av hele flåter av skip.

Den tidlige oppdagelsen og utforskingen av Amerika og Asia, særlig India og Krydderøyene, ble styrt med hard hånd og hadde som mål å sikre handelen med kostbare metaller og krydder - og senere slaver. Kapteinene fikk andeler i skipsfrakten, og mange ble med som sjømenn i håp om et nytt og bedre liv i et fremmed land. Men drømmen om rikdom har vært drivkraften for mange oppdagere. Ofte utartet det seg til rene plyndringer. Vasco da Gama i India og de spanske konkvistadorene i Amerika er de verste eksemplene.

Rivaliseringen mellom Portugal og Spania - og senere nye sjøfartsnasjoner som England, Nederland og Frankrike - var så intens at det hindret fri ferdsel på havene. Fra begynnelsen av 1400-tallet til langt inn på 1800-tallet har mange sjøfolk blitt oppbrakt av fiendtlige skip eller pirater, og mange endte i fengsel eller som slaver i de nye koloniene. Det var ikke mye hjelp å hente hos andre

europere i fremmede farvann hvis de tilhørte en konkurrerende nasjon. Særlig ikke mht. kunnskap om trygge seilruter. Loggbøker med oppteignelser fra reiser og sjøkart var hemmelige dokumenter som ble nøye bevoktet.

Da den nederlandske kapteinen Abel Tasman i juni 1643 gikk i land etter en tur sør til Australia, hadde han endelig bevist at det store kontinentet ikke var forbundet med et sørlig kontinent. I stedet fantes det et stort, åpent hav – en opplysning som burde ha funnet vei til nye kart. Men det nederlandske Ostindiakompaniet holdt denne oppdagelsen hemmelig i mange år.

BARE DE MODIGSTE REISTE UT

Mye tyder også på at den amerikanske østkysten har blitt besøkt av europeiske torskefiskere gjennom mange år før Columbus gjenoppgadet kontinentet i 1492. Men ved å holde fiskebankene ved Newfoundland hemmelige kunne spanske og baskiske fiskere sikre seg store og kostbare forsyninger av klippfisk.

Det har uten tvil vært svært mange eventyrere blant de tidligste oppdagerne. Bare tanken på at man skulle være borte i flere år og leve under kummerlige forhold på overbefolkede skip uten noen idé om hva man ville møte underveis, viser at det har vært modige menn av en helt spesiell støpning som dro ut.

På slutten av 1700-tallet ble kunnskap like ettertraktet som kostbare handelsvarer, og man begynte å sende ut vitenskapelige ekspedisjoner der hovedmålet var å beskrive alt det nye de så underveis, noe som vel må være så nær en ren oppdagerferd som man kan komme.

2. Jakten på pepper og kanel

Sommeren 1497 stevnet Vasco da Gama med fire skip ut fra kysten av Portugal. Allerede hadde portugisiske seilskuter vært ute på havene for å lete etter sjøveien til India i over et halvt århundre uten å lykkes, men de hadde derimot gjort mange andre oppdagelser. Nå skulle det skje. Historiens hittil lengste sjøreise skulle skaffe Portugal tilgang til Østens spiselige skatter: pepper, muskatnøtt, kanel og andre svært verdifulle kryddersorter.

Heftige bølger dunket mot siden på flaggskipet til Vasco da Gama, São Gabriel. Gang på gang ble det tremastede skipet kastet opp i luften av de opprørske vannmassene. Ute på det åpne havet kunne den portugisiske admiralen se hvordan de tre andre skipene under hans kommando kjempet en tøff kamp for ikke å bli knust av de voldsomme vindkastene under stormen.

Flere av sjømennene hadde tidligere advart da Gama om at han ikke hadde noen rett til å tvinge dem ut i den visse død – og det var det etter sjøfolkene mening å seile i de stormfulle farvannene utenfor Sørøst-Afrika, der Atlanteren braker sammen med Indiahavet. Spørsmålet var derfor nå hvordan sjøfolkene ville reagere etter stormen – hvis de da i det hele tatt overlevde. Mennene på dekk gled gjennomvåte rundt på den glatte dørken, og i kampen for ikke å bli slynget over bord prøvde de febrilsk å binde seg fast til skipet. Hver gang São Gabriel ble kastet opp i luften

og deretter dunket ned i det sydende vannet, truet skroget med å sprekke og sende dem alle i døden.

STORM SPLITTET SKIPENE

Som så mange ganger tidligere i de seks månedene turen hadde vart, klarte de fire skipene seg i stormen. Men det tok et helt døgn fra vinden hadde lagt seg til alle de fire fartøyene fant sammen igjen. De i alt 170 besetningsmedlemmene kunne nå begynne å utbedre de skadene som stormen hadde gjort. Lasterommene, som var fulle av proviant - primært syltet kjøtt og kjeks - skulle bringes i orden; kasser, tønner og sekke måtte igjen stables. Og så måtte de mange medbrakte våpnene - armbrøst, sverd, spyd og rustninger - igjen stables i system, slik at de var klare til de kampene som måtte vente med eventuelle fremmede. Det samme måtte alle kassene med ullklær, klokker, perlekjeder, armbånd, speil, hatter og krukker med olje og honning som skulle brukes hvis portugiserne kom fram til det store målet for turen: India. Der håpet Vasco da Gama å bytte sine verdigjenstander til Østens spiselige skatter: de dyrebare krydderiene, som kunne omsettes for enorme summer på markedene i Europa.

Mens skipene nå drev framover på roligere hav, kunne Vasco da Gama en kort stund puste lettet ut. Stormen hadde ikke drevet sjøfolkene til opprør. Men faren for mytteri lå der - forgjengeren Bartholomeu Diaz hadde nesten 10 år tidligere måttet snu like etter å ha rundet Kapp det gode håp fordi mannskapet hans nektet å fortsette mot India.

KORS VARSLET UKJENT FARVANN